

*A Náadori emlékirat és a Ráday-emlékirat (Oktatás jó elmélkedésre)
szerzőségének kérdéséről*

Bevezetés

Dolgozatom legfőbb célja két tizenhetedik századi írás vizsgálata és összevetése. A *Náadori emlékirat*¹ és az *Oktatás jó elmélkedésre*² című szövegek egymás kiegészítői, a század közepének viharos közéletének bemutatói. Egyik írásnál sem tisztázott a szerző személye, ráadásul éppen a közelmúltban került a szerzőség kérdése a középpontba.³ Amennyire kiegészítik egymást, úgy oppozíciót is alkotnak némely eszmei kérdésben, de még inkább stílusukban. Ugyanakkor műfajukban, közönségükben, céljukban is erősen különböznek. Az egyik egy mecénást kereső „kortes” irat, a másik a protestáns középnemesség és az ország általános bajait számba vevő, megoldást kutató szöveg.

A Náadori emlékirat a tudomány mai állása szerint

1868 novemberében a *Századok* hasábjain megjelent egy írás, mely a szakirodalomban *Náadori emlékiratként* vált ismertté.⁴ A szöveget Thaly Kálmán találta és ismertette, Zrínyi Miklósnak tulajdonította. Irodalomtörténetünk és történetírásunk évtizedeken át elfogadta az ő véleményét, mivel semmi oka nem volt abban komolyan kételkedni. Az irat igen fontos helyet foglalt el a Zrínyi életműben, a költő, hadvezér politikájának eszméit, mozgatóit, illetve politikai gyakorlatának sehol máshol le nem írt elemeit tartalmazza. Zrínyi saját politikai ambícióinak, a náadori tisztség elnyerésének szándékáról olvashatunk ebben az iratban. A nemzeti királyság eszméje is erre a szövegre támaszkodik, legalábbis Péter Katalin szerint.⁵ Legvilágosabban itt érhetjük tetten Zrínyi Miklós azon elképzeléseit és törekvéseit, amelyek arra irányulnak, hogy Magyarország II. Rákóczi György fejedelem Erdélye és majdan megszerzett Lengyelországa által megerősödjön, és így a török rabigát saját erejéből lerázza. Ugyancsak ez az emlékirat szolgált Zrínyi Habsburg-ellenes érzelmeinek kifejezőjévé, és válhatott sokak szemében a kuruc kor szellemének és gondolatvilágának előzményévé. Zrínyi politikai elképzeléseinek részleteit találjuk benne, politikai ellenlábásairól, a császári házról, az európai “statusokról” alkotott véleményét. De itt találkozunk egyedül Vittorio Siri, olasz történetíró nevével is.

¹ THALY Kálmán, *Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez, 1653*, Századok, 1868, 633 – 648.

² BENE Sándor, SZABÓ Sándor, *Oktatás jó elmélkedésre*, Hadtörténeti Közlemények, 2000, 437- 477.

³ Amint azt lejjebb látni fogjuk, R. Várkonyi Ágnes felvetése nyomán.

⁴ THALY Kálmán, *Gr. Zrínyi Miklós emlékirata II. Rákóczi György fejedelemhez, 1653*, Századok, 1868, 633 – 648.

⁵ PÉTER Katalin, *Zrínyi Miklós magyar királyságnak terve = P. K., A magyar romlásnak századában*, Bp., Gondolat, 1975, 186-190. Valójában Zrínyi nem magyar, hanem lengyel királynak akarta II. Rákóczi Györgyöt, történetírásunk a magyar királyság gondolatát nem látja Zrínyi munkásságában körvonalazódni.

Nem a költő, hanem a politikus szólal meg a *Nádori emlékiratban*.⁶ A 2000. évben R. Várkonyi Ágnes tanulmánya⁷ azonban nem csupán megbolygatta, hanem egyenesen megkérdőjelezte az *Emlékirat* szerzőjének személyét. R. Várkonyi Ágnes ugyanis feltételezi, hogy Thaly Kálmán ezt a szöveget egész egyszerűen maga hamisította. Tanulmánya, mely a Hadtörténeti Közleményekben jelent meg, ezt bizonyítja. Érvei és egyes tények nagyon is indokoltá teszik ezt a feltételezést. Valóban túl sok a kérdőjel ahhoz, hogy megfelelő vizsgálat nélkül hagyjuk az *Emlékirat* szövegét.

Ha a *Nádori emlékirat* hamisítvány, akkor nem egy koncepciót, mely eddig Zrínyivel kapcsolatban a tudomány részét képezte, el kell vetnünk. Vagyis akkor nincsen bizonyítékunk arra, hogy Zrínyi nádor óhajtott volna lenni. Nem volna bizonyítható, hogy az országot egy király kezében szándékozott volna egyesíteni. Politikai machiavellizmusa sokkal kevésbé lenne megragadható. Várjunk azonban ezzel még egy kicsit. Nézzük, mit talált R. Várkonyi Ágnes gyanúsnak, mire alapozza, hogy a *Nádori Emlékirat* hamisítvány.

A véleménytől és nézőponttól mentes legfontosabb érvek, melyek a *Nádori emlékirat* kapcsán Zrínyi szerzőségét kétségessé teszik, a következők. Nincsen meg a szöveg eredetije. Amennyiben Zrínyi írta, úgy vagy nála (ennek csekély a valószínűsége), vagy Rákóczi Györgynél kellett volna az eredetire bukkanni. Azonban, bár Thaly azt állította, hogy a Rákóczi-Aspremont-Erdődi féle, Vörösváron lévő könyvtárban találta az írást, ott nincsen, és nem is volt ennek nyoma. Ugyanúgy nem találta senki Thaly igen terjedelmes hagyatékában. A *Századok* szerkesztőségében is fennmaradhatott volna egy példány, de ott sincsen. Tehát az eredetit Thaly kívül nem látta senki. Hozzá kell tennünk, hogy a könyvtárak rendszerezése (ez alól a Vörösvári sem kivétel) nem volt még ekkor végleges és pontos, nem könnyű bizonyos iratokat visszakeresni, de semmiképp sem lehetetlen. Az eredeti tehát vagy eltűnt, vagy lappang, vagy nem is létezett.

Másrészt Thalynek a *Nádori emlékirat* mintegy „kapóra jött”, mivel egy tudományos vitában általa tudott „győzedelmeskedni”. Ezzel az irattal ugyanis a saját álláspontját juttathatta érvényre. 1868 szeptemberében Thaly biztatására gróf Ráday László közreadott egy művet *Ráday Pál emlékirata (1705-ből)* címmel (az írást *Oktatás jó elmélkedésre* címmel is illették, én is ezt használom a továbbiakban⁸). Szilágyi Sándor azonban megállapította, hogy ezt a szöveget nem Ráday Pál írta, és jóval korábban, 1664 és 1666 között keletkezett, Pauler Gyula szintén közvetlenül a vasvári béke utánra teszi keletkezésének idejét. Ez a kritika Thaly “tudományos presztízsén ejtett súlyos sebeket”, fogalmaz R. Várkonyi Ágnes.⁹ Így, mikor a következő számban Pauler azzal állt elő, hogy az *Oktatás jó elmélkedésre* bizonyára Zrínyi írása, Thaly “ellencsapása” sem várat sokat magára. 1868 novemberében megjelenteti a már említett *Nádori emlékirat*ot, kijelenti, hogy Zrínyi a szerzője, ezzel az *Oktatás jó elmélkedésre* szerzőségét, mondhatni, elüti Zrínyitől. Ugyanis a két szöveg eszmeisége oly távol esik egymástól, hogy ha a *Nádori emlékirat*ot Zrínyi írta, akkor az *Oktatás jó elmélkedésre* nem lehet az övé. Ezzel Thaly mintegy bizonyította, hogy bár tévedett, mikor az *Oktatást* Ráday Pálnak tulajdonította, de Pauler is tévedett, mikor azt Zrínyi Miklósénak vélte.

⁶ “A Nádori emlékirat a XVII. Századi országos politika egyik kulcsdokumentuma lett” – mondja R. Várkonyi Ágnes. - R. VÁRKONYI ÁGNES, *Az elveszett idő; Zrínyi Miklós nádori emlékirata?*, Hadtörténeti Közlemények, 2000, 277.

⁷ R. VÁRKONYI, *i. m.*

⁸ BENE SÁNDOR, SZABÓ SÁNDOR, *Oktatás jó elmélkedésre*, HK, 2000, 437- 477.

⁹ *Uo.*, 309.

Ezek után már érthető, hogy az eredeti kézirat hiánya sokkal súlyosabban esik a latba, mint egy egyszerű levélnél, vagy más szövegnél. Ami pedig teljesen jogossá teszi R. Várkonyi Ágnes feltételezését az az, hogy Thaly Kálmán hamisított szövegeket. Ugyanis tíz versét "csempészte" kuruc kori énekek közé, és úgy jelentette meg őket, mint korabelieket. Ezeknek a balladának a hamissága csak Thaly halála után lepleződött le és nagy botrányt kavart. A Thaly-perként elhíresedett eset a történész nevén azóta is foltként éktelenkedik.¹⁰

A fent említett három tény, vagyis először, hogy Thaly "sértődésből", koncepciózus módon, tudományon kívüli megfontolásból jelentette meg az *Emlékiratot*, csak azért, hogy az igazát bizonyítsa; másodsor az, hogy az *Emlékiratnak* hiányzik az eredetije; harmadszor pedig az a tény, hogy nevéhez fűződnek hamisítványok, együtt megkérdőjelezzik, hogy a *Nádori emlékiratot* Zrínyi szerezte.

Ehhez még hozzá kell fűzni egyéb érveket. Így a stílust túl "zrínyisnek", a szerkezetet széthullónak, lazának, aránytalannak érzékeli R. Várkonyi Ágnes. Megfoghatatlannak tartja a szöveg műfaját. Szerinte az irat jellembrázolásai nem felelnek meg annak a képnek, amit a történetírás kialakított a műben szereplő személyekről, és így elűtnek attól a véleménytől, amit Zrínyi a valóságban magáénak vallhatott a politikusokkal, főurakkal szemben. Furcsállja, hogy az írásban a fő ellenség nem a török, hanem a német, ráadásul az író a török birodalom "kisebbségéről" ír akkor, amikor az cseppet sem indokolt. Ugyanígy problémásnak találja Vittorio Siri szerepét, akit híres "historicusként" mutat be az írás, úgy említve, mint aki Zrínyi hőstetteit is megírta, holott a valóságban csupán hat sora szól a hadvezér-költőről. Mindezeket összevetve a szöveget Zrínyi "töredékeiből" Thaly által összeállítottnak véli.¹¹

Meg kell azonban jegyezni, hogy R. Várkonyi Ágnes kisebb részletekre utaló érvei és bizonyítékai, melyek Zrínyi szerzőségének megkérdőjelezését hivatottak elvégezni, nem egyértelműek. Ő maga is elismeri, hogy mindenképpen szükség volna egy alapos filológiai és szövegkritikai módszerrel történő vizsgálatra, hogy végképp tisztázhassuk azt, ki is írta ezt a szöveget.¹² Ezért igyekezni fogok minden oldalról, külső és belső érvek mentén megvizsgálni a *Nádori emlékiratot*.

Abból a hipotézisből indultam ki, hogy a *Nádori emlékirat* hamisítvány. Ha ugyanis a szöveg hamisítvány voltát kell figyelni, vagyis nem az autentikus, hanem az egészből kilógó, oda nem illő, Zrínyi stílusától, politikai, hadvezéri, költői gondolkodásától elütő szövegrészleteket kell megtalálni, akkor könnyen felderíthetőek a hamisító kéznyomai.

(Korábbi dolgozatomban részletesen foglalkoztam olyan szempontokkal, melyeknek vizsgálata közelebb vitt a szerző személyének megtalálásához, önmagukban azonban nem elegendőek.¹³

¹⁰ RIEDL Frigyes, *A kuruc balladák*, It, 1913, 417-452; TOLNAI Vilmos, *Kuruckori irodalmunk szövegei*, EPhK, 1913, 408-412; TURÓCZI – TROSTLER József, *A Thaly- pör és a kézzel rakott domb*, Magyar Nyelv, 1947, 105-111; ESZE Tamás, *A kuruc költészet problémái*, It, 1951, 31-47; PERJES Géza, *Új adatok és szempontok az álkuruc balladák vitájához*, ItK, 1957, 313-336; VARGA Imre, *A kuruc kor költészete*, ItK, 1961, 19-31; KOVÁCS SÁNDOR Iván, *Thaly Kálmán a kriptában*, Kortárs, 1979, 255.

¹¹ Nem tértem ki minden részletre, amit R. Várkonyi említ, tanulmányának lényeges pontjait emeltem csak ki. Ennél árnyaltabban és részletesebben olvashatjuk említett tanulmányában. – R. VÁRKONYI, *i. m.*, 285-288, 31-306.

¹² *Uo.*, 314.

¹³ URBÁN Péter, *Szempontok a Nádori emlékirat keletkezésének és szerzőségének kérdéséhez = Tudományos diákköri dolgozatok*, szerk. HARGITTAY Emil, Piliscsaba, 2003 (Pázmány Irodalmi Műhely).

Vizsgáltam Zrínyi leveleit, kiemelve azokat, melyek szöveg szerint, retorikájukban vagy gondolataik, szellemiségük alapján összefügghetnek a *Nádori emlékirattal*. Vizsgáltam Zrínyi latinságát, vagyis azt, hogy mely latin szavakat használja, és mekkora mennyiségben. Thaly Kálmán hamisításának módszerét, és a szövegalkotás közben elkövetett hibáit is szemügyre vettem. Körüljártam a „rossz magyarok” *Nádori emlékiratban* használt toposzát. Számba vettem Zrínyi machiavellizáló módszereit. Megállapítottam, hogy az *Emlékirat* Zrínyi személyiségével, latinságával összeegyeztethető, sőt, éppen a hadvezér költő szellemiségét őrzi. Mindez azonban előadásomba nem fért bele, ezért most csak a lényegét fejttem ki: a nyelvi és egy könyvészeti adat bizonyosságát.)

*A Zrínyi Szótár*¹⁴tanúsága

Mint már említettem, a *Nádori emlékirat* 3715 szót számlál. Olyan szavak után kutattam, melyek más Zrínyi szövegekben nem, csak ebben fordulnak elő, ezek a szavak lehetnek olyanok, amelyek eláruhathatják a hamisítót, ha nem korabeliek. Meg kell jegyezni, hogy a szótárban nagyon sok szó fordul elő egyetlenként, amit csak egyszer használt a költő. Ez nem meglepő, hiszen sok szónak képzős változata egyedülként szerepel, míg maga a szó többször. Nagyjából négyezer szó fordult elő úgy a szótárban, hogy mögötte az 1-es szám állott, vagyis csak egyszer használta őket Zrínyi. Emellett a horvát bán munkássága sem óriási, nem terjedelme miatt jelentős, így sok szó nem szerepel, csak egy-egy levélben. A szakszavak, latin és más idegen szavak sem gyakoriak, így köztük is sok a csak egyszer előforduló.¹⁵

A szöveg összes olyan kulcsszavát sorra vettem, ami szóba jöhetett. Példaként nézzünk egy mondatot: “ebből a vehementiából esett ő nagyságára a sok szó, rágalmazás, sok más calumniák, végtére az egész császár udvarának és magának is ő felségének neheztelése”.¹⁶ Az *ebből, a, esett, ő, nagyságára, sok, szó, más, egész, császár, és, magának, is, felségének* szavak nem jöhettek számításba, ezeket nyilván ismerte a kor is, Zrínyi is. A *vehementiából, rágalmazás, calumniák, végtére, udvarának* és *neheztelése* szavakat néztem meg tehát. A *calumniák* csak egyszer fordul elő a *Zrínyi szótárban* (értelemszerűen a *Nádori emlékirat* az előfordulási helye), tehát ez lehet gyanús. Az arányokat tekintve az előző mondat mérvadónak mondható, ugyanis hasonlóan kevés szó lett gyanús az egész szöveg tekintetében.

Az *Emlékiratban* harmincegy szót találtam, ami máshol nem szerepel, csak ebben a szövegben, amiből a *castilliai* szó ismétlődik, tehát harminckét szóelőfordulásról van szó. Ez egy százaléknál kevesebb, de egyetlen nem korabeli szó is elég, hogy arra gyanakodjunk, a szöveg hamisítvány. Lássuk őket sorrendben:¹⁷

¹⁴ A közelmúltban jelent meg a *Zrínyi szótár*, Beke József gondozásában az Argumentum kiadónál. Mivel még megjelenése előtt rendelkezésemre bocsátották nagy segítséget kaptam a szókinccs ellenőrzésének elvégzéséhez, amit ezúton is köszönök.

¹⁵ Mivel a *Zrínyi szótár* nyolcszázötven oldalas, nem tudtam kigyűjteni azokat a szavakat, melyek csupán egyszer fordulnak elő Zrínyinél, ami megmutatta volna, hogy a *Nádori emlékirat* ebben mennyire mintakövető. Úgy vélem azonban, ez nem is feltétlenül szükséges. A 4000-as szám azonban mérvadó, még ha csak közelítő érték is. Ugyanis a számítógép kereső opciója 5086-ot adott ki, amikor a magában álló, félkövér egyes számra kerestem. Ebben azonban benne vannak a zárójeles egyesek is, melyek az egyes szócikkeken belül találhatóak. Így a valós szám nagyjából húsz százalékkal kisebb a fenti összegnél, vagyis nagyjából 4000.

¹⁶ THALY, *i. m.*, 637.

1. *czégéressé* (1 mn); de előfordul a *czégér* (1 fn).
2. *hányattatott* (1 mn-i in); de előfordul a *hányattatik* (1 i).
3. *derülést* (1 fn); de előfordul a *derült* (4 mn).
4. *ráfegyverkeztette* (1 i); de előfordul a *fegyverkezik* (6 i).
5. *calumniák* (1 fn),(lat.)¹⁸
6. *elhatalmazik* (1 i); de előfordul a *hatalom* és képzős, igekötős alakjai.
7. *here* (1 fn); nincs más alakja a *Zrínyi szótárban*, de a *Besztercei Szójegyzékben* már szerepel, 1395-ben.¹⁹
8. *veszekedést* (1 fn); előfordul még *veszekedik* alakban (1 i).
9. *bálványozók* (1 mn); de *bálvány* (2 fn) és *bálványozás* (1 fn) is szerepel.
10. *aranyborjút*; a *Zrínyi szótárban* nem szerepel, mert összetétel, de az *arany* és a *borjú* többször is.
11. *nyálárúl* (1 fn); szerepel a *nyalakodó* (1 mn-i in), a *Zrínyi szótárban* máshogy nem fordul elő. 1337-ben már szerepelt egy oklevélben (*Oklevélszótár*, 1337).²⁰
12. *infectusok* (1 mn), (lat.)²¹
13. *scandalumot* (1 fn), (lat.)²²
14. *háborgatása* (1 fn); de előfordul még *háborgató* (1 mn-i in), *háborgattatik* (3 i) és *háborít* (1 i) alakban.
15. *csalhatatlan* (1 mn); a *Zrínyi szótárban* nincs több változata. 1525-ben már létezett a *Vitkovics Kódex* tanúsága szerint.²³
16. *elhálolná* (1 i); a *Zrínyi szótárban* csak ebben az alakban fordul elő, a TESZ-ben nincs benne.
17. *fávorral* (1 fn), (lat.)²⁴
18. *penicilussal* (1 fn), (lat.)²⁵
19. *kisajtolja* (1 i); a *Zrínyi szótárban* nincs más alakja. A *Tihanyi Kódexben*, 1532-ben szerepel.²⁶
20. *lument* (1 fn), (lat.)²⁷
21. *comédián* (1 fn), (lat.)²⁸
22. *castíliai* (2 mn); a Szótár szerint csak a *Nádori emlékiratban* szerepel, bár ott kétszer. A TESZ-ben nincs benne.
23. *clima* (1 fn), (lat.)²⁹
24. *anglusok* (1 fn); Zrínyi nem használta más formájában. Az 1405-ös *Schlageli Szójegyzékben* szerepel a szó először.³⁰

¹⁷ A szavak mögött álló zárójelben a *Zrínyi szótár* jelölését vettem át. Azaz (1 mn): egyszer fordul elő, és melléknév. A (lat.) latin szót jelöl. Ha a szó szerepel más alakban (képzővel, vagy igekötővel) a *Zrínyi szótárban*, akkor nem tüntettem föl a TESZ adatát, ha nem, akkor viszont kiírtam az első adatot róla.

¹⁸ vádaskodások

¹⁹ *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára II*, főszerk. BENKŐ Lóránd, Bp., Akadémiai, 1970, 95. (A továbbiakban TESZ)

²⁰ TESZ II, 1033.

²¹ fertőzöttek

²² botrányt

²³ TESZ I, 471.

²⁴ kedvezéssel

²⁵ ecsettel

²⁶ TESZ III, 475.

²⁷ fényt (itt: *lument vegyen* - megértse)

²⁸ vígjátékon, komédián (itt: *comédián való scéna* - színpadi jelenet)

²⁹ éghajlat

³⁰ angolok, TESZ I, 154.

25. *danus* (1 fn); ezt sem használta másképp Zrínyi, a *Székely Krónikában* (1559) már szerepel.³¹
26. *Candiát*; a *Zrínyi szótárban* és a TESZ-ben sem szerepel.³²
27. *vittembergi*; a *Zrínyi Szótárban* és TESZ-ben sem szerepel.³³
28. *conciliálna* (1 i), (lat.).³⁴
29. *auspergi*; a *Zrínyi Szótárban* és a TESZ-ben sem szerepel.³⁵
30. *tündökléssel* (1 fn); de a *tündöklök* (6 i) és a *tündöklőség* (2 fn) szerepel Zrínyinél.
31. *elszaporodik* (1 i); a *Zrínyi szótárban* szerepel a *szaporít* (2 i) alak.

Nézzük végig, mi nem autentikus. A latin szavakhoz nem fűztem megjegyzést, ezek természetesen mind szerepelhettek a régiség nyelvében. Ilyen a *calumniák*, *infectusok*, *scandalumot*, *fávorral*, *penicilussal*, *lument*, *comédián*, *clima*, *conciliálna* szavak. (A *Zrínyi szótár* amúgy hemzseg az egyszer előforduló latin szavaktól.)

Az *elhálol* jelentése *eltitkol*, azonban ilyen alakot máshol nem találtam. Ha a *háló*, *elhálóz* szóra vezethető vissza, mivel az a *Zrínyi szótárban* is szerepel, szintén nem gyanús. Amennyiben *hallgat*, *elhallgat* az alapszó, ez is szerepel, tehát korabeli a szó. A *Candiát*, *vittembergi*, *auspergi*, és *castíliai* szavak nem szerepelnek sem a *Zrínyi-szótárban* sem a TESZ-ben. Viszont földrajzi helyekről van szó, amelyek nem tartoztak Zrínyi alapszókincséhez, de nyilván ismerte és használhatta is őket, korabeliségükhöz nem fér kétség. A következő csoportot azok a szavak alkotják, amelyek a *Zrínyi szótárban* nem szerepeltek, csak a leírt egyetlen alakban, tehát nem képzős változatai egy másik szónak. A *here*, *nyálárúl*, *csalhatatlan*, *kisajtolja*, *anglusok*, *danus* szavak ilyenek. Mindnél feltüntettem az első előfordulás évét. Látható, hogy jóval előbb léteztek Zrínyi koránál. A többi szó más alakban megvan a *Zrínyi szótárban*.

Megállapítható, hogy a harmincegy szó mindegyike korabeli, nincsen köztük olyan, amelyet Zrínyi ne használt, vagy ne hallhatott volna. Ráadásul egy részük, pontosan tizenegy szó (*czégéressé*, *hányattatott*, *derülést*, *ráfegyverkeztette*, *elhatalmazik*, *veszekedést*, *bálványozók*, *aranyborjút*, *háborgatása*, *tündökléssel*, *elszaporodik*) más alakban, de része volt Zrínyi szókincsének. Nem lehet tehát semmi nyomát találni egy hamisító kezének, nincsen olyan hiba a szövegben, ami a 19. század nyelvére utalna. Ha azt tekintjük, hogy Thaly a jóval kisebb terjedelmű balladákban nem egy hibát vétett, akkor be kell látnunk, bajosan írhatta, fogalmazhatta ő a szöveget. Hiszen a nyelvújítás után alkotott Thaly, a hamisított kuruc balladák pedig többek között azért is lepleződtek le, mert nyelvújítás utáni szavak is szerepeltek bennük.

Vittorio Siri

Az olasz történetíró szolgáltatta azt az érvet, amely a leginkább ellehetetleníti az elképzelést, hogy Thaly Kálmán kezéhez kössük az *Emlékirat* megírását. Klaniczay Tibor rövid, de velős tanulmányban foglalkozott Sirivel.³⁶ Nem is igyekszem a nyomdokaiba lépni, és kifejteni ennek a történetírónak munkásságát vagy életét. Csupán a *Nádori emlékiratban* betöltött szerepét szeretném

³¹ dánok, TESZ I, 592.

³² Krétát

³³ wittenbergi herceg: I. János György szász választófejedelem.

³⁴ kibékíténé

³⁵ auspergi herceg - Johann Weickhardt Auersperg herceg.

³⁶ KLANICZAY Tibor, *Zrínyi olvasmányai*, Vittorio Siri, ItK, 1970, 684-689.

vázolni. “Assecuráloam nagyságodat, hogy keresztyénségben senki olyan igazán, szépen, sine passione nem ir, és a ki a fejedelmeknek minden állapotjának úgy végére menne...”³⁷ mint Vittorio Siri, mondja Zrínyi az *Emlékiratban*. Javasolja II. Rákóczi Györgynek, hogy “ezeket a nagyságod szép győzedelmeit” írassa meg Sirivel, “hogy sem moly, sem rozsda, sem irigység kárt ne tegyen benne”.³⁸ Ami az *Emlékirat* hitelességének vizsgálatában a legfontosabb, az a hivatkozás a műre, ami így szerepel a szövegben: *Mercurio Overo, historia de corrente tempi de Vittorio Seri, Consigliere de Statto et historiographo della Maesta Christianissima. Tomo 1-o, stampato in Casale, anno MDCXXXII. Tomo 2. Anno XXXVII. Tomo 3. Lion, MDCLII*. A leírásban van egy betűnyi hiba, amit Klaniczay Tibor vett észre. A három könyv (tomo 1, 2, 3) a Zrínyi-könyvtárban megtalálható, és itt láthatjuk a helyes címleírást is. Vagyis Zrínyi bizonyosan ismerte Vittorio Sirit, ismerte művét is, annak első három kötete helyet kapott könyvtárában (a *Mercurio Overo* tizenöt kötetes). Hogyan ismerhette Thaly Kálmán, ha 1868-ban a Zrínyi-könyvtár még rejtve pihent?

A Zrínyi-könyvtárat Szluha László fedezte fel a Daun grófok birtokán, ahogyan azt R. Várkonyi Ágnes is leírja,³⁹ és ahogy a *Bibliotheca Zrinianában* is szerepel.⁴⁰ Innen Sigmund Kende, bécsi antikvárius birtokába került, aki 1893-ban jelentette meg a Zrínyi-könyvtár igen alapos katalógusát.⁴¹ Klaniczay Tibor szavait idézve Zrínyi olvasmányit „attól kezdve, hogy 1893-ban S. Kende közzétette a csáktornyai könyvtár 1662-ben készült *Catalogusának* szövegét, valamint a birtokába került Zrínyi hagyatékából az általa Zrínyi Miklós és Ádám egykori tulajdonának tekintett könyveknek a jegyzékét” lehetett csak kutatni.

Addig a vötteai (ma Bitov) birtokon álló kastély egyik nedves szobájában penészedett Vittorio Siri háromkötetes munkája is, együtt Zrínyi többi könyvével és olvasmányával. Thaly Kálmán tehát innen nem meríthette az olasz történetíró művének precíz címleírását, sőt, azt sem tudhatta, hogy Zrínyi egyáltalán ismerte és olvasta. Máshol azonban Zrínyi nem említi Siri nevét sem, nemhogy művének címleírását. Tehát ha Thaly Kálmán hamisította volna a *Nádori emlékiratot*, akkor valahonnan meg kellett volna szerezni ezt az amúgy autentikus adatot. Erre azonban nem volt lehetősége, hiszen Zrínyi ma ismert művei közül 1868-ban nem állt olyan a rendelkezésére, amelyből ezt meríthette volna. Úgy vélem, az eddigi tények után ez az adat döntő lehet.

A mozaikszerűségről

Végezetül felvetődött az a lehetőség, hogy a szöveget nem Thaly írta, csupán összeállította Zrínyi műveiből. Ezzel a felvetéssel az a probléma, hogy a *Nádori emlékirat* egyetlen más Zrínyi műből sem merít szó szerint hosszabb részletet. A szövegösszefüggés csupán annyit jelent, mint például a már említett, II. Rákóczi Györgynek írt levél “zavaros s mérges forrásbul jön” kifejezése, és az *Emlékirat* “ha az forrás zavaros: lehetetlen, hogy a patakja tiszta legyen” részlete, mindkettő Lippay György esztergomi érsekre vonatkoztatva. Csupán a *zavaros* és a *forrás* szavak egyeznek

³⁷ THALY, *i. m.*, 646.

³⁸ *Uo.*, 646.

³⁹ R. VÁRKONYI Ágnes, *Az elveszett idő. Zrínyi Miklós nádori emlékirata?* In.: *Hadtörténeti Közlemények*, 2000, 269-324.

⁴⁰ *A Bibliotheca Zriniana története és állománya*, szerk. KLANICZAY Tibor, In.: *Zrínyi Könyvtár IV*, főszerk. KLANICZAY Tibor, szerk. KOVÁCS SÁNDOR Iván, Bp., Argumentum, Zrínyi, 1991

⁴¹ KOVÁCS SÁNDOR Iván, *Tallózás Zrínyi Miklós könyvtárában és egy ismeretlen Zrínyi arckép*, In.: *Uő, Zrínyi-tanulmányok*, Bp., 1979, 154.

meg, semmi több. Vagy ilyen a *körmös kéz* képzete.⁴² Az *Török Áfium ellen való orvosságban* is szerepel⁴³: „körmösen nyúlunk a magunk dolgához”. Csupán a *körmös-* képzős melléknév azonos a két szövegben, a mondat többi része nem függ össze. Ilyen részletet találunk jó néhányat, azonban a szó szerinti egyezés talán ha az egy – két százalékot érheti el. Az összefüggés inkább a képek, képzetek, fogalmak között van. Mikor a spanyol infantáról beszél Zrínyi a Rákóczihoz írt levélben,⁴⁴ akkor csak néhány szó azonos az *Emlékirattal*, maga a gondolatmenet azonban teljesen.

Véleményem szerint a szöveget Thaly nem állíthatta össze autentikus szövegekből, mert akkor teljesen át kellett volna írnia azokat, ehhez pedig tökéletesen ismernie kellett volna Zrínyi írásmódját, stílusát, latinságát, szókincsét, gondolatmenetét. A néhány százaléknyi megegyező szövegrészlet (pontosabban szó) közé és köré az *Nádori emlékiratot* ugyanúgy fel kellett volna építenie, mintha új szöveget állított volna elő.

Az Oktatás jó elmélkedésre

Ez az írás *Ráday-emlékirat* néven is ismert, mivel 1705-ös datálású példányát a XIX. században Ráday Gedeon találta meg, és Thaly Kálmán véleménye nyomán a Rákóczy-féle szabadságharc termékének vélte.⁴⁵ Valójában korábbi írás, amit Ráday lemásolt, valószínűleg ki akarta nyomtatni. Nagy Levente bizonyítja, hogy a mű 1664. őszre, a vasvári béke után, és az 1669-es sárospataki gyűlés előtt keletkezett.⁴⁶ Több szövegvariánsa létezik, három kéziratát ismerjük. Ezenkívül létezik egy német fordítása, és tudunk egy mára elveszett példányról is.⁴⁷ A hosszadalmas címsorban Wesselényit, Lippayt, Nádasdyt és Zrínyi Pétert sorolja a szöveg. Ebből a négy személyből három megjelenik a *Nádori emlékiratban* is, de negatív előjellel. A teljes cím: *Oktatás. Jo Elmélkedésre Magyar Országoknak romlott állapotja segedelméül.*

A szöveg felépítése az *Áfiumra* hajaz. A magyar állapotot mutatja be, majd megoldást keres, felsorolja az összes alternatívát. A kérdést végül nyitva hagyja, azonban a lehetőségeket vázolja segíti a döntés körvonalazódását. A szöveg logikai, érveléstechnikai felépítése fontos. Írója ugyanis rendszerező, alapos, részletes leírást készített, amely nemcsak a kor emberének gondolkodásmódját, de egy általános emberi gondolkodásmódot szimbolizál. A rendezettség, a tézis, antitézis, szintézis hármas taglalása olyan egységet alkot a műben, ami a maga nemében egyedülálló. Az egésznek tartalmából, részletességéből egy rendszerező, aprólékos gondal dolgozó elme (vagy elmék, ha figyelembe vesszük egy protestáns „munkacsoport”, mint alkotó létét) világlik elő. A szövegben következetesen alkalmazza az érv-ellenérv kompozíciót. Igyekszik minél több indokot felsorolni, így néha ismétli önmagát, ugyanakkor nagyon alapos és teljességre törekvő. A felépítés alapossága mellett lényegre törő is. Azokra a kérdésekre koncentrálnak, melyeket reálisan számba lehet venni. Ez a rendszerezett alaposság egy nagyon tiszta, átlátszó szerkezetet hoz létre. Nincsenek homályos részesetek, elnagyolt töredékek a szövegben.

⁴² THALY, *i. m.*, 644.

⁴³ ZMÖM I, 651.

⁴⁴ ZMÖM II, 225.

⁴⁵ Nemrégiben Bene Sándor és Szabó Sándor adta ki a szövegét, én is erre támaszkodtam; BENE, SZABÓ, *Oktatás..., i.m.*

⁴⁶ *Uo.*, 442.

⁴⁷ BENE, SZABÓ, *Oktatás..., i.m.*, 444.

Stiliztikájáról elmondhatjuk, hogy nem barokkos, inkább egy jurátushoz, jogi szakemberhez méltóan tömör és világos. Kevés a hosszú körmondat, kevés a díszítmény, a cizelláltság. Semmilyen szépirodalmi erénnyel nem büszkélkedhet, ami nem is feladata. Nyelvezete néhol kissé körülményes, ugyanakkor sehol nem válik érthetlenné. A szöveg nem szenvedélyes, sokkal inkább elmélkedő, rendszerező. A gondolkodás mindenre kiterjedő figyelmének igénye hatja át.

Témáját tekintve a korábbi nemesi publicisztikához, de még a levelezéshez képest is haladó műnek mondhatjuk. A politikai események reális felmérésére, a további teendőkre koncentrálna készült. Végig erőteljes Habsburg ellenes él vonul végig rajta, ami ebben az időszakban nem egyedülálló jelenség, azonban nem is megszokott dolog. Ne felejtjük, a protestáns nemesek sokat szóltak a Habsburg uralkodó ellen, de ezt csak magán jelleggel, vagy saját rendi gyűléseiken, burkolt formában tették. E mű esetében <<egy „tanácsadó”, „tanácskozó” irat (consultatio, „tanácslás”) szándékos, publicisztikai célú kiszivárogtatásáról van szó.>>⁴⁸Vagyis Bene és Szabó szerint a nyilvánosság elé szánták. Véleményem szerint ez csak úgy képzelhető el, ha nem a szerző, hanem valaki más szivárogtatta ki ezt az írást, mivel több helyen írja a szöveg, hogy a titoktartás nagyon fontos, és csak akkor lehet bármit végezni az ország ügyében, ha a terveket nem árulja el senki. Vagyis a szerző a titoktartásra nagy hangsúlyt fektetett, valószínűtlen, hogy ezek után nyilvánossá teszi művét. Akárhogyan is legyen, az írás mindenképpen egy politikai publicisztika, mely bizonyos célok eléréséhez támpontokat ad, rejtett véleményt fogalmaz meg, közönséget feltételez és érvekkel támasztja alá gondolatmenetét.

Írhatta-e az Oktatást Zrínyi Miklós?

A Zrínyi-szótár segítségével el lehet dönteni, hogy az *Oktatás* szövegét a horvát bán írta-e. Habár a kutatás jelenlegi állása szerint felvidéki protestáns nemes, vagy nemesek írták ezt az iratot,⁴⁹ mégis van olyan vélemény, amely úgy gondolja, hogy Zrínyi a szerzője.⁵⁰

Az *Oktatás* szövegét oly módon dolgoztam fel, hogy a mintegy 12600 szó közül kiemeltem a 200 legjellegzetesebb magyar kulcsszót (ez 200-nál jóval több szóelőfordulást jelent), majd ezeket összevettem a Zrínyi-szótárral. (Ezenkívül a kulcsszavakat a Magyar nyelvújítás szótárával,⁵¹és a TESZ-szel is egybevettem. Ezek segítségével meg lehet állapítani, hogy a szöveg a XVII. századból való-e, vagy esetleg későbbi. Ez utóbbi két összevetés azt az eredményt mutatta, hogy csak korabeli szavak vannak a szövegben. Bár az *érzékletlenül* határozószó az MNySz szerint csak 1774-es,⁵² itt a szótár a hibás, a szó pedig régiségbeli, amit a TESZ ki is mutat. Mindez várható is volt, mivel a szöveg korához eddig sem férhetett kétség, hamisítványnak senki sem gondolta. Csupán a teljesség kedvéért mégis érdemes volt megvizsgálni ebből a szempontból is az iratot.) Most pedig lássuk, mit mutat ki a Zrínyi magyar szókinccsével való összevetés.

Először csak a magyar, illetve nem latin szavakat vizsgáltam. Az alább következő lista bal oldalán az *Oktatás*ban található szavak, jobb oldalán pedig a Zrínyi-szótár adatai találhatóak. A

⁴⁸ BENE, SZABÓ, *Oktatás...*, i.m., 443.

⁴⁹ *Uo.*, 439 – 444.

⁵⁰ Pauler Gyula csak rövid ideig, majd Kanyaró Ferenc támogatta ezt az elképzelést. Legutóbb R. Várkonyi Ágnes feltételezi Zrínyit, mint szerzőt. BENE, SZABÓ, *Oktatás...*, i.m., 440 – 441.

⁵¹ *A magyar nyelvújítás szótára*, szerk. SZILY Kálmán, Bp., 1902.

⁵² *Uo.: érzékletlen*, Báróti 1774 (Kass. 3:234) és Baróti Szabó Dávid 1779 (PM. 1:197); TESZ: *erzékletlen*, 1529 e.: Virginia Kódex.

szavakat a szöveg írásmódja szerint írtam.⁵³ Az első oszlopban nem minden szó után áll szám, ahol igen, ott az *Oktatás*ban előforduló mennyiséget mutatja.⁵⁴ A második oszlopban található szám a Zrínyi-szótárbeli előfordulás mennyiségét mutatja, vagyis azt, hogy Zrínyi összesen hányszor használta az illető szót; a rövidítések a szó szófaját mutatják (tehát a 2 mn annyit tesz: Zrínyi kétszer használta, melléknévi szerepben). Mindez a magyar szabvány szerinti abc-sorrendben. (A szavak előfordulási helyét az *Oktatás* szövegében nem tüntettem föl, mivel ez csak a jegyzet apparátust terhelte volna, számottevő haszon nélkül.) Ha Zrínyi egyáltalán nem használt egy bizonyos szót, akkor az után a *nem szerepel* kijelentés olvasható. Amennyiben más alakban (leggyakrabban valamilyen más képzett alakban), de ugyanazzal a szótővel szerepel az adat, akkor ezt az alakot kiírtam: *átkozódhat - átkozódás 1 fn*. Ha az adat nem szerepel, de egy nagyon hasonló szinonimája igen, akkor azt megemlítem: *élleget - nem szerepel; éleszt 1 i*. Végezetül a Zrínyi által nem használt szavakat (és amelyek még gyanúsak valami miatt) félkövér szedéssel kiemeltem.

Oktatás jó elmélkedésre

Zrínyi-szótár

ajánlás	19 fn
akadál	11 fn
alhatatlan	12 mn
alkalmatos	21 mn
átkozódhat	átkozódás 1 fn
böcsület	64 fn
békesség	49 fn
bosszuállás	9 fn
csalárdság	10 fn
csallás	csal 7 i
csélly	cél 8 fn
csekélyül 1	csekél 1 mn
csepeg 1	nem szerepel; csöppenik 1 i
csepül 1	nem szerepel
csuffóltat	csúfolódik 1 i
czimborál 3	nem szerepel
derekas	21 mn
dőlfős 2	nem szerepel
dűcsűség	39 fn
édesget	édesgetni 1 fn-i in
edgyűgyű	2 mn
efféle	8 nm és fn
egyenetlenség	5 fn
egyező	3 mn
eggyesség	8 fn
elfajulna	elfajzik 3 i
élleget 1	nem szerepel; éleszt 1 i
előmenetel	14 fn
elszakaszt	elszakasztani 1 fn-i in

⁵³ Eredetileg több példány létezik, ezekből Bene Sándor és Szabó Sándor rekonstruálta az *Oktatás jó elmélkedésre* szövegét. BENE, SZABÓ, *Oktatás...*, i.m., 447 – 476.

⁵⁴ Azért nem mindenhol, mert csak a gyanús szavaknál kellett az előfordulási mennyiséget számolni, amelyek nem gyanúsak, azok szempontunkból semlegesek, mivel Zrínyi használta őket. Gyanúsak azokat a szavakat nevezem, amelyeket Zrínyi nem, vagy csak nagyon ritkán használt. Ezek ugyanis nem képezik szókincsének részét, általuk kimutatható, hogy a horvát bán írta-e a szöveget, vagy sem.

emésztés	emészt 1 i; emésztő 2 mn; emésztetlenség 1 fn
emlékezettű	2 mn
engedelem	9 fn
érdemetlen	5 mn és hsz
erőtlenicsen	erőtlenít 1 i
erősített	erősít 1 i
erszény	3 fn
érzékenység	2 fn
érzéketlenül	érzékenység 2 fn; érzéketlen 1 mn
eskütyeb	esküdt 2 mn-i in
eszköz	9 fn
eszvesztés	eszeveszett 3 fn
fall törő 1	nem szerepel
far 1	nem szerepel
faradozni	2 fn-i in
felfuvalkodottság	felfuvalkodás 1 fn
feltalálój	feltalál 6 i
fizetlenség	1 fn
fogyatattás	fogyat 3 i; fogyatkozás 24 fn
fősvény	4 fn és mn
galiba	2 fn
gátlás 1	nem szerepel; gátol 1 i
gáttollya	gátol 1 i
gazdalkodás	gazdálkodik 2 i
gázoltat	gázol 9 1
gerjesztvén	felgerjeszteni 1 fn-i in
gondviselés	18 fn
gonvisseletlenség	1 fn
gyaláz	5 i
gyalazatos	13 mn
gyalázattya	44 fn
gyökerez 1	nem szerepel; gyökér 6 fn
gyümölcsös	gyümölcs 12 fn
haborgattás	1 fn
hadakozni	22 i
hajlássunk	hajlik 4 i
hallgat	21 i
hasonloképen	8 hsz
hastóltás 1	nem szerepel
haszontalan	33 mn, hsz és fn
hattár	8 fn
hir mondó	1 fn
hizelkedvén	hizelkedés 1 fn
holdultatás	hódolt 1 mn; hódolás 3 fn; hódoltság 2 fn
hurczolodás	hurcol 4 i; hurcolás 1 fn
idegenység	10 fn
igyekezet	32 fn
illendő	9 mn
incselkedő 1	nem szerepel
inség	3 fn
irtozik	6 i
javallani	javall 10 i
jesztegetés	3 fn
jo akaró	84 fn és mn
jővedelem	6 fn

kalmár	1 fn
kapoza 3 [ki kapositása]	nem szerepel
kedvetlenedik	elkedvetlenedik 2 i; kedvetlenít 1 i;
kelepcze	5 fn
kénszerítettnek	kényszerítettik 7 i
kéntelenség	18 fn
kereskedés	1 fn
keserves	24 mn
kevélly	21 mn
kincs	8 fn
kínszerítettik	7 i
kíntelenség	18 fn
kisdéd	1 mn
kissebitt	1 i
koborló 1 [kuporgató]	nem szerepel
koczka	8 fn
koholt 1	nem szerepel
komornyék	4 fn
konkól	1 fn
korona	18 fn
kozák	3 fn
könyörülő	könyörül 1 i
kösszőrül	3 i
kötelesség	31 fn
köttés	4 fn
köz	6 mn és fn
köz jó 11	nem szerepel
köz katona 1	nem szerepel; közrend 4 fn
közönséges	31 mn
kőröm	14 fn
larmá	7 fn
lator	10 fn és mn
magasztallás	magasztalni 1 fn-i in
mélto	37 mn
méregh	22 fn
mesterség	77 fn
mészárlás 2	nem szerepel
mindennémő	6 nm
mulathat	11 i
musqua	muszka 3 fn
nyer	58 i
nyom	7 i
nyomdok	1 fn
nyomorgó 1	nem szerepel; nyomorult 22 mn
nyomorodott	1 mn-i in
okvetetlen	4 hsz és mn
oltalom	24 fn
öntet	5 i
orvoslás	1 fn
ostor	6 fn
osztogat	2 i
örökös	18 mn
palástollya	palást 1 fn; palástolhat 1 i
panasz	23 fn
paraznitsák 1	nem szerepel (a parázna szó semmilyen alakja)

pattogat	pattog 21 i
penighlen	22 ksz (a pediglen alak csak egyszer fordul elő)
pénzbéli 1	nem szerepel; pénz 46 fn
pozdorlotta 2	nem szerepel; pozdorja 2 fn
ragadozó	1 mn
rekesztessék 2	nem szerepel; reked 1 i
reménlhet	remélhető 2 mn-i in
rendtartás	13 fn
rettetés	3 fn
rongal 1	nem szerepel
sanyargat 2	nem szerepel
segedelem 9	nem szerepel
segél: nem szerepel	3 i
segít	22 i
sérelem	3 fn
serénység	23 fn
sugár	6 fn
szán	21 i
szamlalhatatlan	8 szn
szemtelen 1	nem szerepel
szófogadatlanság	2 mn
szorgalmatosság	32 fn
szorongat 1	nem szerepel
szőrzés	4 fn
tagadhat	tagadhatatlan 2 mn
tapasztaltatik	1 i
taraczk	1 fn
teczenek	tetszik 44 i
tékozló 2	nem szerepel
telhetetlen	telhetetlenség 1 fn
tellyesség	6 fn
terh	1 fn
termékenység 1	nem szerepel
tisztecske	tiszt 33
titkos	12 mn
tőkölly 1	nem szerepel
tündüklő	13 mn-i in
tunyaság	6 fn
tűrhetetlen 1	eltűrhetetlen 1 mn-i in
tűrhetetlenség 1	nem szerepel; eltűrhetetlen 1 mn-i in
unszol 2	nem szerepel
untalan	24 hsz és mn
untat	eluntat 1 i; kiuntat 2 i
üstököll 2	nem szerepel; üstök 7 fn
végezés	14 fn
veszedelem	116 fn
vészteget	elveszteget 8 i
vezérlés	vezérel 4 i
vissza térítésse	1 i
visszavonyás	6 fn
vonyakodás	vonakodik 1 i
zabolaztat	zabla 3 fn
zászló allya 1	nem szerepel; zászló 32 fn

A fenti felsorolásból a következők derülnek ki: harmincöt olyan szó van az *Oktatás*ban, amely nem szerepel a Zrínyi-szótárban. Közelebbről ez azt jelenti, hogy Zrínyi egyszer sem használta őket életműve megalkotása során.⁵⁵Lássuk ezeket együtt:

1. csepeg 1, a Zrínyi-szótárban szerepel a csöppenik 1 i.
2. csepül 1
3. czimborál 3
4. dőlfös 2
5. élleget 1
6. fall törő 1
7. far 1
8. gátlás 1
9. gyökerez 1
10. hastóltés 1
11. incselkedő 1
12. kapoza 3
13. koborló 1
14. koholt 1
15. köz jó 11
16. köz katona 1
17. mészárlás 2
18. nyomorgó 1
19. paraznitsák 1
20. pénzbéli 1
21. pozdorlotta 2
22. rekesztessék 2
23. rongal 1
24. sanyargat 2
25. segedelem 9
26. szemtelen 1
27. szorongat 1
28. tékozló 2
29. termékenység 1
30. tőkölly 1
31. túrhetetlen 1
32. túrhetetlenség 1
33. unszol 2
34. üstököllvén 2
35. zászló allya 1

Egy másik megközelítés alapján az *Oktatás*ban található 399 latin szóelőfordulás közül kiemeltem azokat, melyeket a Zrínyi-szótár nem tartalmaz, tehát elvileg Zrínyi nem használt (ettől függetlenül ismerte őket, hiszen tudott latinul). Lássuk tehát Zrínyi latin szókincsének összehasonlítását az *Oktatás jó elmélkedésre* latinságával. Ahogy az előző szó-sorozatban, itt is elől szerepel az *Oktatás*ban szereplő latin szó, utána áll az előfordulásának mennyisége az iratban. Majd a Zrínyi-szótárban való előfordulását jelenítettem meg, ez legtöbbször nulla, azaz a *nem szerepel* kijelentés olvasható a leggyakrabban a szavak mögött. Az előző felsorolás tartalmazza azokat a

⁵⁵ Ez nem jelenti azt, hogy ne is ismerte volna ezeket a szavakat. A prostituál, parázna szavakat például nyilván ismerte, de emelkedett stílusához nem érezhette megfelelőnek őket, illetve témája sem tette szükségsszerűvé a használatukat. Azt, hogy hány szót ismert, amit soha le nem írt, természetesen nem tudhatjuk, de ez, szempontunkból, nem is fontos.

kulcsszavakat is, amelyeket Zrínyi használt, itt most nem tüntettem fel az összes latin szót. Úgy gondolom elég annyit tudni, hogy összesen 399 külön álló latin szó szerepel az *Oktatásban*, így elegendő a Zrínyi-szótárban nem szereplőket felsorolni.

abominál 1	nem szerepel
acceptál 4	nem szerepel
accorda 1	nem szerepel
acta 1	nem szerepel
affirmál 1	nem szerepel
agnoscál 1	nem szerepel
amplectál 1	nem szerepel
armistitum 1	nem szerepel
atingál 1	nem szerepel
breviarium 1	nem szerepel
castigatio 1	nem szerepel
coaleskál 1	nem szerepel
comercium 2	nem szerepel
communi 1	nem szerepel
compactálni 1	nem szerepel
competentia 1	nem szerepel
computus 1	nem szerepel
confoederatus 26	nem szerepel
constitutio 6	nem szerepel
deffensio 1	nem szerepel
delitescálván 1	nem szerepel
deputatus 1	nem szerepel
despoticum 1	nem szerepel
devastatio 1	nem szerepel
disqustál 1	nem szerepel
dissensio 3	nem szerepel
distrahál 2	nem szerepel
emergál 1	nem szerepel
exaggerálni 1	nem szerepel
excidium 4	nem szerepel
factio 3	nem szerepel
gubernium 4	nem szerepel; gubernátor 1 fn
humor 3	nem szerepel
indifferenter 1	nem szerepel
injuria 12	4 fn
intestinum 1	nem szerepel
intimatio 1	nem szerepel
motivum 1	nem szerepel
mustrálás 2	nem szerepel; mustra 2 fn
obruál 1	nem szerepel
obstantibus 1	nem szerepel
occasio 3	nem szerepel
odium 1	nem szerepel
offendál 1	nem szerepel
opressio 1	nem szerepel
penitus 1	nem szerepel
praebenda 2	nem szerepel
pravenial 2	nem szerepel
prostituál 1	nem szerepel
protectio és protektor 2	nem szerepel

provincia 3	nem szerepel
quarto 2	nem szerepel
quinto 1	nem szerepel
rebellio 4	nem szerepel
rupturál 1	nem szerepel
suppleál 1	nem szerepel
tertio 2	nem szerepel
vindicta 2	nem szerepel; vindikálhat 1 i
zelosus 1	zelus 3 fn

A második listánk ötvenkilenc szót tartalmaz. Ezek közül ötvenöt semmilyen formában nem szerepel a Zrínyi-szótárban, vagyis Zrínyi szókincsében. Természetesen ezeket a szavakat Zrínyi minden valószínűség szerint ismerte, fontosabb azonban, hogy ennek ellenére mégsem használta őket. Zrínyi teljes latin szókincsének, szóismeretének csak egy hányadát használja életművében, igyekszik a latinságokat kerülni, most mégis 55 szót szerepeltetne úgy, hogy korábban nem használja őket? De lássuk, hogy a szógyűjtés milyen eredményeket mutat fel, mit állapíthatunk meg az *Oktatással* kapcsolatban a fentiek nyomán.

Az eredmények értékelése

Van tehát harmincöt magyar, illetve ötvenkilenc latin szavunk, melyeket a Zrínyi-szótárban hiába is keresnénk. Ez a közel száz szó önmagában nem bizonyítja, hogy az *Oktatás jó elmékedésre* című szöveget nem Zrínyi Miklós írta. Mégpedig azért nem, mert Zrínyi sok szót csak egyszer használt, azok csak egyszer fordulnak elő a Zrínyi-szótárban, ezért feltételezhetnénk, hogy ez a majdnem száz szó is ilyen, vagyis a szöveget Zrínyi írta, és a fenti szavakat itt használta először. Ráadásul az említett szavaknak nagy része, szám szerint hatvannégy az *Oktatás*ban is csak egyszer fordul elő. Ha alaposabban megnézzük az egyes szavakat, akkor azonban más derül ki.

A nem latin szavaknál tizenkettő nem egyszer, hanem többször fordul elő az *Oktatás* szövegében, amint azt följebb is látni lehet. Így például háromszor használja a szerző a *cimborál* igét. Zrínyi viszont más írásaiban egyáltalán nem. Elképzelhető lenne, hogy 1664. ősze (a terminus post quem Nagy Levente szerint)⁵⁶után Zrínyi szóhasználatába bekerült volna ez a szó? Emellett pedig még tizenegy másik, melyeket itt legalább kétszer használt, bár korábban egyszer sem? Vagyis a *cimborál*, *dölyfös*, *kapoz*, *közjó*, *mészárlás*, *pozdorlotta*, *rekesztessék*, *sanyargat*, *segedelem*, *tékozló*, *unszol*, *üstököll* szavakat ekkor kezdi el használni, még hozzá nem is egy-egy elszigetelt esetben, hanem rögtön több alkalommal is? Ezt feltételezni ellentmond a valószínűségnek.

A latin szavakból még többet, szám szerint huszonkettőt kezdene el használni a szöveg valószínű megírásának első lehetséges időpontja, vagyis a vasvári békekötés után.⁵⁷ Az *acceptál*, *comercium*, *confoederatus*, *constitutio*, *dissensio*, *distrahál*, *excidium*, *factio*, *gubernium*, *humor*, *mustrálás*, *occasio*, *praebenda*, *praveniál*, *protectio*, *protektor*, *provincia*, *prima*, *quarto*, *rebellio*, *tertio*, *vindicta* szavak korábban nem szerepelnek szókincsében, ebben a szövegben viszont egynél

⁵⁶ BENE, SZABÓ, *Oktatás...*, i.m., 442. Ez a terminus post quem a vasvári békekötés időpontja.

⁵⁷ Bár hozzá kell tennünk, hogy a *gubernium*, *mustrálás*, *prima*, *vindicta* szavakat nem, de a *gubernátor*, *mustra*, *primatus*, *vindikál* szavakat használta, azaz ezeket nem lehet kizárni korábbi szóhasználatából. Így igazából nem huszonkettő, hanem csak tizennyolc szóról van szó, melyeket korábban egyáltalán nem használt.

többször fordulnak elő. Mindez valószínűtlenné teszi Zrínyi szerzőségét. A következők is ez ellen szólnak.

A *kapoz* ige az Új Magyar Tájszótár⁵⁸ szerint a Balaton felvidéken és a Felvidék déli részén használatos tájszó (Réte, Sümeg, Lovászpátona, Kemenesmihályfalva az adatközlő helyek). Zrínyi írásaiban nem szerepel, az *Oktatás*ban viszont háromszor is. Valószínűnek tűnik, hogy a szöveg szerzője a szót aktívan használta, a szókincsében fontos szerep jutott ennek a tájszónak, ugyanakkor Zrínyi Miklósnál nem. A *közjó* kifejezés, külön írva, de egy szóként használva tizenegy alkalommal fordul elő az *Oktatás* szövegében. Zrínyi használja a *köz* és a *jó* szavakat is, de együtt soha. Ezt a kifejezést és a hozzá fűződő jelentéstartalmat Zrínyi másképp fejezi ki. Még többet mond el a *segít*, *segél*, *segedelem* szavak használata a szövegben, illetve Zrínyinél. A Zrínyi-szótárban a következőket találjuk: *segél* 3 i, *segít* 22 i, *segítség* 99 fn; nem szerepel a *segedelem* alak. Az *Oktatás*ban: *segít*, *segíteni* és *segítség* összesen 36 i, fn-i in, fn, *segedelem* 7 fn; nem szerepel a *segél* alak. Vagyis Zrínyi következetesen a *segítség* főnevet használja, a *segedelmet* soha, az *Oktatás* viszont a *segítség* mellett használja a *segedelem* alakot is. Ugyanakkor Zrínyinél előfordul a *segél*, míg az *Oktatás*ban nem. Ez már rendszerszintű különbség. A latin szavaknál hasonló a helyzet. Zrínyi soha nem írta le a *confoederatus* szót, az *Oktatás*ban viszont huszonhat alkalommal találjuk leírva. Az *injuria* szót Zrínyi is használta, összesen négy alkalommal. Az *Oktatás*ban viszont tizenkét alkalommal szerepel, ami arányait tekintve sokkal sűrűbb használatot mutat. Zrínyi nem használja a *rebellio* szót, az *Oktatás* négy esetben is.

A következő megállapításokat vonhatjuk le a fentiekből: bár Zrínyi szóhasználata nem teljes egészében tér el az *Oktatás jó elmélkedésre* című szöveg szóhasználatától, mégis több lényeges pontban különböznek egymástól. Ezeket a pontokat igyekeztem kimutatni, közelebbről a tizenkét magyar és huszonkét latin szót, melyeket Zrínyi nem használt, az *Oktatás* viszont többször is, emellett az egyes szavak különböző használatát. Bár Zrínyit, mint szerzőt teljes biztonsággal nem zárhatjuk ki, valószínűtlen, hogy ő írta, vagy diktálta volna az említett irat szövegét. Legfeljebb mint sugalmazó, „ötletadó” vállalhatott szerepet az irat megszületésében.

A Náadori emlékirat és az Oktatás jó elmélkedésre összevetése

Mindkét mű politikai írás, több szempontból rokon témájúak. Különbségeik céljuk különbözőségéből fakad. A *Náadori emlékirat* Zrínyi magánlevele, melyben II. Rákóczy György erdélyi fejedelem támogatását kéri nádorrá választásához. Ennek megfelelően: becsmérli vetélytársait; dicséri a fejedelmet; kifejezi hűségét iránta; külföldi és hazai eseményekről számol be (ez nem meggyőző, hanem hírközlő rész); történettudóst javasol a fejedelem haditetteinek megírásához. Az *Oktatás* egy tanácsadó irat, mely precízen számba vesz minden lehetőséget, gondosan csoportosítva őket, érv-ellenérv szembeállításával. Nem meggyőzni akar, inkább a lehetőségekre hívja fel a figyelmet. A magyar nemzet jövőjének aktuális kérdéseit feszegeti. Nincsen tudatos megoldása, inkább felhívás, mely rögzíti a helyzetet: itt tartunk, innen kell folytatni.

Stilárisan Zrínyi írása szenvedélyesebb, kritikusabb hangvételű, emelkedettebb, fordulatosabb. Nem a csúcsa prózájának, de hangsúlyos elemei megtalálhatóak benne. Következetes, bár laza szerkezetű írás. Az *Oktatás* egyszerűbb, világosabb fogalmazású, képekben szegényebb alkotás. A

⁵⁸ A továbbiakban ÚMT.

tudós aprólékosság egy magyarázóbb, kifejtettebb szöveget hozott létre. Nagyon jól fölépített, zárt és rendszerezett. A két írás egyik markáns különbsége a hangnemben található. Az *Oktatás* nem harcos, inkább szemlélődő, bár határozott véleménye van. Ugyanakkor a *Nádori emlékirat* indulatos, szenvedélyes ostorozása a felelőtlen, gondatlan főuraknak. Zrínyi az *Áfiumban* is nagyon tüzes és bíráló hangnemben ír. Így láthatjuk, politikai irataiban, de életében sem volt mentes az érzelmek elragadtatásától.

A két mű érdekessége a bennük szereplő magyar főurakhoz való viszony. A *Nádori emlékirat* Wesselényit, Lippayt, Nádasdyt elítéli, leszólja. Ezek az emberek Zrínyinek 1653-ban valóságos politikai ellenfelei voltak, miként II. Rákóczy Györgynek is. Ugyanakkor az *Oktatás* élén ez áll: „Jo Emlékeztű Magyar Országhi Palatinus Wesselény Ferenc, nagy Esztergami Érssek Lippay György s- Judex Curiae Nadasdy Ferencz...”⁵⁹ A két írás tehát értékszemléletében nem rokon egymással. A fent említett főurak álláspontja sokat változott 1655-től. A vasvári béke volt az a fordulópont, amikor Lippay György érsek, Wesselényi Ferenc nádor és Nádasdy Ferenc álláspontja az Udvar politikájától véglegesen eltávolodott. Tehát lassan éppen arra az álláspontra juthattak el, amelyen az 1650-es évek kezdetétől Zrínyi Miklós állt. Zrínyi hatása nem csak irodalmi, hanem politikai. A fent említett főurak egy ellentétes pozícióból, nyilván Zrínyi (értve ezalatt irodalmi munkássága mellett aktív politikai véleményformálását is, például ahogyan az 1655-ös országgyűlésen érveit hangoztatta) és a Habsburg monarchia abszolutisztikus törekvéseinek hatására lassan eljutnak a protestáns nemesség álláspontjáig (természetesen saját ideológiájuk útján, és azt fel nem adva). Ez a politikai fordulat vezetett azután a Wesselényi-féle összeesküvéshez, amit a Habsburg hatalom provokált ki, mivel nekik kapóra jött a rendi alkotmány korlátozásához.

A külföldi országokról írva a két írás egészen más szempontokat tart szem előtt. Zrínyi tájékoztat, és a nyugati hatalmakat: a spanyol, portugál eseményeket, Anglia-Hollandia háborúját, az angol király trónjának, Krétának veszélyben forgását, Velence tevékenységét sorolja. Egyetlen átfedés van az *Oktatással*, mégpedig a franciák említése, de egészen más a részlet hangvétele. Az országokról, hatalmakról szóló helyekről elmondhatjuk, hogy Zrínyi nagy vonalakban körvonalazza az eseményeket, a külföldi politika pragmatikus oldalait említi, konkrét tényeket. Az *Oktatás jó elmélkedésre* írja elméleti szempontból veszi sorra a szomszédos és távoli országokat. Nem a történések és események foglalkoztatják, hanem ezek az országok, mint egészen érdeklők (nem véletlen, hogy több helyen is ír nemzetkarakterről).

A két írás nagyon jól mutatja a politikai jellegű irodalom kettős útját. A magánlevélben kisebb események kapnak helyet, a meggyőzés személyes ellentétek és szidalmak hangoztatásával is folyik, valamint erények kiemelésével, gesztusok és udvariassági formulák megtételével. A nagyobb nyilvánosság elé szánt írás értekező hangneme egészen más jellegű. Nagyobb volumenű témára vonatkozik, éppen ezért Zrínyi *Áfiuma* is mellé kívánkozna, hiszen az az írás is a közösség meggyőzését, felrázását szolgálja.⁶⁰

⁵⁹ Így, aláhúzva. BENE, SZABÓ, *uo.*, 447.

⁶⁰ Az *Áfium* szenvedélyesebb, erőteljesebb, szárnyalóbb stílusú írás, éppen a *Nádori emlékirat* nagyobb vonalakban alkalmazott helyzetábrázolása jellemzi. Az *Áfiumban* Zrínyi is ír a szövetségekről, de nagyobb körben tekint szét, a lengyel, német szomszédságtól az olasz, spanyol, francia, orosz nép mellett még Angliát is említi. De ebben az írásban mindez sokkal rövidebb, nagyjából egyetlen oldal terjedelemben történik, nem fejtegeti a részleteket, nem néz érveket és ellenérveket, végérvényesen és gyorsan eldönti a szövetség esélyét. Szárnyalva, tömören mintegy összefoglalja mindazt, amit az *Oktatás* kevesebb néppel kapcsolatban, de sokkal

Összefoglalva elmondható, hogy a *Nádori emlékirat* minden valószínűség szerint Zrínyi Miklós írása, az *Oktatás jó elmélkedésre* (vagyis a *Ráday emlékirat*) viszont nem az. Hogy kié, az további kutatásokat igényel. Újabb adatok felmerülése a fenti helyzetet esetleg megváltoztathatja, de a jelenlegi tények ezt az álláspontot erősítik.

részletesebben és hosszabban tárgyal.